

Franc Hribernik

SOCIALNA VARNOST BREZPOSELNIH

MED ODVEČNOSTJO IN POMANJKANJEM DELOVNE SILE

UVOD

Zaposlitev predstavlja temelj socialne varnosti vsega za delo sposobnega prebivalstva. V nasprotju z nekdanjimi socialističnimi družbami, ki so v temelju zanikale obstoj tržnih zakonitosti, je pojav brezposelnosti stalno navzoč v tržnih ekonomijah in je postal v zadnjem desetletju znova eden najresnejših socialnih problemov s številnimi posledicami tako za brezposelnega posameznika kot pripadajoče družinske člane (DILNOT 1989). Samo na območju Evropske unije gre število brezposelnih v več deset milijonov. Brezposelnost postaja celo način življenja množice ljudi, kar povzroča ne samo pojava nove revščine (ROOM 1990, VINCENT 1991), večanja družbene neenakosti (ADLER *et al.* 1991), socialne marginalnosti (SMITH *et al.* 1992; TRBANC 1991), temveč tudi pojav hitrega naraščanja kriminalitete (CROW 1989) in številnih drugih negativnih socialnih pojavov, ki so pogosto povezani z alkoholizmom in destruktivnim socialnim vedenjem.

Čeprav je brezposelnost tudi v Sloveniji vseskozi realen socialni pojav, v povojnem času nikoli ni bila tako akutna, da bi povzročala resnejše družbene konflikte. Res pa je, da so razvijajoča se gospodarstva (zlasti Nemčija, prej ZRN) dolga leta z izkazanimi potrebami zlasti po manualnih delavcih reševala problematiko proste delovne sile tako, da so jo uvažala iz manj razvitih evropskih držav, med njimi tudi s področja nekdanje Jugoslavije. Posledično se je med registriranimi brezposelnimi osebami nahajal le manjši del delovno sposobnega prebivalstva. Tiste socialistične države, ki so odpravile vse elemente tržne ekonomije, pa so šele v drugi polovici 80. let

vpeljale registracijo brezposelnih ter začele z radikalnimi reformami na področju delovne in zaposlitvene zakonodaje. Tako je npr. sosednja Madžarska šele leta 1986 vpeljala statistiko o brezposelnih, zavarovanje za primer brezposelnosti pa še nekoliko pozneje. Poljska, Češkoslovaška in Bolgarija pa so registracijo brezposelnih začele šele leta 1990 (PIRHER 1992: 22).

Zastavljena gospodarska strategija, utemeljena v predimenzioniranem razvoju klasičnih industrijskih panog, ki so zahtevale velik delovni vložek, je potrebovala zlasti nekvalificirane in strokovno nizko usposobljene delavce. V sedemdesetih, deloma pa tudi še v osemdesetih letih je v Sloveniji našlo zaposlitev na desetisoče delavcev iz drugih republik nekdanje Jugoslavije, ki so po njenem razpadu pridobili status tuje delovne sile in katerih možnosti za ohranitev dotodanje zaposlitve so postale odvisne zlasti od potreb delodajalcev in od nezanimanja domače delovne sile za posamezna dela. Krizne družbene in ekonomske razmere so povzročile, da so začeli zavodi za zaposlovanje kot državne institucije, ki naj bi skrbeli za usklajevanje ponudbe in povpraševanja po delovni sili, evidentirati vse več iskalcev zaposlitve. Še sredi 80. let (1986) je povprečna stopnja brezposelnosti v Sloveniji znašala le 1,4 odstotke. Prehod na tržno regulacijo zaposlovanja z vsemi potrebnimi zakonskimi in institucionalnimi rešitvami se dejansko prične v letu 1988, obseg dela zavodov za zaposlovanje pa se je v zadnjih nekaj letih povečal za nekajkrat. Propad številnih industrijskih podjetij brez konsistentno zasnovane razvojne strategije, vpliv mednarodnih političnih in ekonomskih razmer in druge okoliščine (npr.

lastniško prestrukturiranje) so potisnile med množico uradno registriranih brezposelnih več kot sto tisoč ljudi, ki so prijavljeni na zavodih za zaposlovanje kot populacija, ki bodisi prvič (po končanem formalnem izobraževanju) bodisi znova (po izgubi delovnega mesta) išče sebi primerno delo. Toda tudi tako visoke številke o brezposelnosti še ne pomenijo, da so dejansko vsa delovna mesta povsem zapolnjena. Posamezna podjetja in zasebni delodajalci pogosto neuspešno iščejo razpoložljivo delovno silo, kar v posameznih primerih znova sili v uvajanje tujih delavcev. V tem sestavku s specifičnega zornega kota predstavljamo pojav protislovnosti med množično brezposelnostjo (nestabilno socialno varnostjo) na eni strani in potrebami po (sezonski) delovni sili na drugi strani — zlasti na področju kmetijstva.

MNOŽIČNA BREZPOSELNOST OGROŽA SOCIALNO VARNOST DELOVNO SPOSOBNEGA IN VZDRŽEVANEGA PREBIVALSTVA

Pri spremljanju tokov zaposlovanja in brezposelnosti gre za izrazito dinamičen pojav. Še leta 1987 je bilo v Sloveniji skupaj zaposlenih skorajda 960 tisoč ljudi, zatem pa krivulja zaposlenosti dokaj strmo pade. V primerjavi z letom 1987 je bilo leta 1992 celotno število zaposlenih nižje že za 168.000 delavcev, ki se jim je v letu 1993 pridružilo dodatnih 25 tisoč. V sedmih letih se je torej skupno število delovno aktivnega prebivalstva v Sloveniji zmanjšalo kar za petino (indeks 1993/87: 79,9). Poleg skokovitega porasta števila upokoјencev se tako spreminjanje obsega delovno aktivnega prebivalstva kaže prav v dramatičnem povečevanju števila brezposelnih oseb. Spremembe je opaziti tudi v uvajanju terminologije, ki nekdanjo kategorijo delavcev v združenem delu kot »lastnike in upravljalce« spreminja v delovno silo z vsemi spremljajočimi socialnimi posledicami. Kakšne posledice ima zmanjševanje deleža delovno aktivnega prebivalstva za nemoten potek družbene reprodukcije, je mogoče ugotoviti na primeru dramatičnega povečevanja števila upokoјencev ter vse težjega zagotavljanja njihove socialne varnosti, ki temelji na ramenih še zaposlenega prebivalstva (HRIBERNIK 1994).

Največji upad zaposlenih je doživel gospodarstvo, v katerem je tudi sicer zaposlena glavnina delovno aktivnega prebivalstva. Čeprav samozaposlenost raste, je njen strukturni delež razmeroma skromen, zaposlovanje pri privatnikih pa ne dohaja procesa odpuščanja delovne sile in vstopanja mladih ljudi na trg dela, potem ko končajo formalno izobraževanje. Lahko rečemo, da podatki o gibanju števila zaposlenih v zasebnem kmetijstvu kažejo njegovo dokajšnjo stabilnost. Vendar so najbrž nekoliko podcenjeni. Če gre verjeti podatkom iz popisa prebivalstva, sodi med aktivno prebivalstvo skupaj kar 109 tisoč kmetov in kmetic, pri čemer naj bi opravljalo poklic na kmečkem gospodarstvu vsaj 101 tisoč oseb. Podatki o številu samozaposlenih kmetov in kmetic (okoli 50000) najverjetneje zadevajo le tiste, ki so zdravstveno zavarovani kot kmetje ali kmetice.

Podatki v preglednici 1 prikazujejo trend naraščanja kategorije registriranih iskalcev zaposlitve, katerih skupno število se je od druge polovice 80. let do leta 1993 povečalo kar za devetkrat (indeks 1993/1986: 895,5). Hkrati razkrivajo, katere kategorije so med brezposelnimi najbolj zastopane. Čeprav Republiški zavod za zaposlovanje ugotavlja, da se je rast števila brezposelnih v letu 1993 že umirila in se bo ob okrevanju gospodarstva verjetno začela počasi zmanjševati, je bila leta 1993 povprečna stopnja brezposelnosti v Sloveniji 14,4% (izračunana je iz klasičnih statističnih virov kot razmerje med registriranimi brezposelnimi osebami in aktivnim prebivalstvom), ob koncu leta 1993 pa je bila kar 15,4%, pri čemer je bila stopnja brezposelnosti pri moških višja (16,3%) kot pri ženskah (14,3%). Funkcioniranje trga delovne sile se odraža tudi v strukturi brezposelnih oseb. Kot kažejo strukturni deleži posameznih značilnih kategorij brezposelnih, se delež mlajših v zadnjih treh letih zmanjšuje, pada pa tudi delež iskalcev prve zaposlitve in delež brezposelnih žensk, kakor tudi tistih brez strokovne izobrazbe in težje zaposljivih.

Tako kot v razvitejših državah, zmanjšane delovne sposobnosti potiska starejše delavce med tiste, ki si vse težje najdejo ponovno zaposlitev, kar potrjuje tudi porast v kategoriji brezposelnih nad 6 mesecev (za to kategorijo je delež izračunan iz stanja ob koncu vsakega

Preglednica 1: Gibanje povprečnega števila ter značilne skupine brezposelnih oseb v letih 1986-1993

LETO	Povprečno število	Stari do 26 let	Iščejo prvo zaposlitev	Ženske	Brezposelni nad 6. mes.	Brez strokovne izobrazbe	Težje zaposljivi
1986	14.192	51,30	31,10	51,10	52,00	57,50	32,10
1987	15.184	50,60	30,10	48,80	52,10	57,70	37,50
1988	21.342	51,90	28,70	47,30	58,20	57,10	36,20
1989	28.218	51,50	29,10	48,90	60,20	55,40	32,70
1990	44.623	51,40	26,50	47,90	59,80	49,80	30,80
1991	75.079	47,80	22,20	44,70	65,20	46,10	21,50
1992	102.593	40,70	20,20	43,90	69,20	46,50	16,30
1993	129.087	37,40	19,00	43,80	71,80	45,30	14,80

Vir podatkov: Poročilo za leto 1993. Republiški zavod za zaposlovanje (1994), Ljubljana, str. 13.

leta). Močno pa se je tudi zvečalo število trajno presežnih delavcev. Ob koncu leta 1993 je bilo slednjih že več kot petina (20,5%) vseh brezposelnih. Zmanjševanje deleža brezposelnih brez strokovne izobrazbe je po eni strani refleksija restriktivne politike izdajanja dovoljenj za delo tujcem, toda tudi politike zaposlovanja delodajalcev, ki po drugi strani iščejo cenejšo delovno silo. Posledično se je zato v strukturi brezposelnih okrepil delež tistih, ki so dosegli poklicno in štiriletno srednjo strokovno izobrazbo. Kljub temu je bilo ob koncu leta 1993 tistih s I. in II. stopnjo strokovne izobrazbe skoraj polovica vseh (45,1%), tistih s III. in IV. stopnjo (poklicno) 28,6%, s V. stopnjo (štiriletna srednja) 21,4%, s VI. stopnjo (višješolska izobrazba) 2,9% in s VII. in VIII. stopnjo (visokošolska in še višja) 2% vseh brezposelnih. Ti podatki razkrivajo, da imajo iskalci zaposlitve, ki ostanejo bodisi brez strokovne izobrazbe bodisi dosegajo le nižje ravni, bistveno večje težave pri iskanju ponovne ali prve zaposlitve. Vendar se med kategorijo brezposelnih vse pogosteje pojavljajo tudi osebe z višjimi izobrazbenimi stopnjami. Če je bilo še ne tako davno vse prej kot pravilo, da so se na razpisana delovna mesta z zahtevano nižjo stopnjo izobrazbe prijavljali tisti, ki so imeli višjo, postaja to vse pogostejši vzorec,

kar povzroča med iskalci zaposlitve precej večjo konkurenco, hkrati pa se ob takem zaposlovanju visoko izobražene delovne sile izgublja tudi del vrednosti človeškega kapitala in razmeroma velika vložena sredstva v njihovo usposabljanje.

Koliko oseb iz kmečke populacije je prijavljenih na zavodih za zaposlovanje kot iskalcev zaposlitve, iz zbranih statističnih podatkov ni mogoče razbrati, ker pri registriranju brezposelnih ni podatka o socialnem izvoru. Pač pa je mogoče deloma spremljati problematiko brezposelnosti v kmetijstvu s pomočjo podatkov o številu in deležu iskalcev zaposlitve s kmetijskim poklicem med vsemi ostalimi iskalci (preglednica 2).

Predstavljeni podatki zaradi velikega števila neopredeljenih poklicev s I. zahtevnostno stopnjo sicer ne dajejo povsem jasne slike, vendar opozarjajo na precejšnje razlike med posameznimi stopnjami strokovne izobrazbe in na spolno strukturo brezposelnih oseb — tako med vsemi brezposelnimi kot med tistimi s kmetijsko izobrazbo. Na splošno bi lahko rekli, da je iskalcev zaposlitve s kmetijskim poklicem razmeroma malo (skupaj 1,8%), pri čemer jih starostnemu razredu do 30 let pripada skoraj polovica (47,3%), medtem ko je zastopanost te starostne kategorije med vsemi iskalci le

Preglednica 2: Iskalci zaposlitve s kmetijskim poklicem po spolu in stopnji strokovne izobrazbe v Sloveniji glede na vse registrirane brezposelne osebe (stanje na dan 31. 12. 1993)

stopnja izobrazbe	brezposelni SKUPAJ			Iskalci zaposlitve s kmetijskim poklicem			S T R U K T U R A			
	Vsi	Ženske	%	Vsi	Ženske	%	Vsi brezposelni	Ženske	Vsi iskalci s kmetijskim poklicem	Ženske
I	52.900	25.107	47,50	356	174	48,90	38,60	14,40	41,80	13,00
II	8.992	2.568	28,60	484	226	46,70	6,60	19,60	4,30	16,80
III	2.527	1.344	53,20	0	0	-	1,80	-	2,20	-
IV	36.698	11.976	32,60	572	329	57,50	26,80	23,10	20,00	24,50
V	29.324	15.706	53,60	791	447	56,50	21,40	32,00	26,20	33,30
VI	3.964	2.125	53,60	166	107	64,50	2,90	6,70	3,50	8,00
VII	2.728	1.173	43,00	105	60	57,10	2,00	4,20	2,00	4,50
VIII	9	4	44,40	0	0	-	0,00	-	0,00	-
SKUPAJ	137.142	60.003	43,80	2.474	1.343	54,30	100,00	100,00	100,00	100,00

Vir podatkov: Republiški zavod za zaposlovanje (1994), Ljubljana.

tretjinska (32,6%). Razmerje pri starostni kategoriji nad 50 let pa je že izenačeno. Čeprav so med vsemi brezposelnimi ženske v nekoliko ugodnejšem položaju (z nižjim strukturnim deležem brezposelnih — 43,8%), je bilo ob koncu leta 1993 pri iskalcih zaposlitve s kmetijskim poklicem precej več brezposelnih žensk (54,3%). Izobrazbena struktura pa se v obeh primerih pomembno razlikuje od moških (z nekoliko večjimi deleži pri višjih izobrazbenih stopnjah, predvsem s V. stopnjo strokovne izobrazbe).

Pri evalvaciji pojava brezposelnosti ne gre le za ugotavljanje števila registriranih oseb, temveč tudi za spremljanje časovnega obsega brezposelnosti. Povprečna čakalna doba na zaposlitev se je do konca leta 1993 še podaljšala in je znašala že leto, osem mesecev in deset dni. Delež tistih, ki so se nahajali med brezposelnimi od enega leta do treh, pa je v decembru 1993 znašal kar dve petini vseh registriranih iskalcev zaposlitve (40,4%), delež vseh tistih, ki so bili na zavodih prijavljeni več

kot šest mesecev, pa skorajda tri četrtine vseh (71,8%). V decembru 1987 je bilo takih le nekaj več kot polovica (52%).

Iz navedenega stanja je mogoče sklepati, da je brezposelnost prebivalstva v Sloveniji eden najresnejših družbenih problemov, ki ima izrazito multidimenzionalne socialne posledice — tako za psihofizično stanje posameznika in njegovo družino kot tudi za širše družbeno okolje (KAVAR VIDMAR 1993). Zaradi izgube zaposlitve oz. zaradi neuspešnega iskanja prve zaposlitve spremljajo brezposelne osebe raznovrstne materialne in duševne stiske. Po sprva še dokaj aktivnem iskanju dela in po številnih ponesrečenih poskusih se brezposelna oseba vse bolj vdaja v usodo, in po dalj časa trajajoči delovni neaktivnosti v resnici sploh ne išče več zaposlitve (SVETLIK 1985). Hkrati so tudi delodajalci dosti bolj naklonjeni tistim, o katerih menijo, da še imajo ustrezno delovno motiviranost in primerne delovne izkušnje, kar na trgu delovne sile potiska dalj časa brezposelne v izrazito podrejen položaj s slabimi ali celo z

nikakršnimi zaposlitvenimi perspektivami. V zvezi z zagotavljanjem temeljne socialne varnosti brezposelnih pa velja omeniti, da je država z zakonskim reguliranjem izrabe pravic za primer brezposelnosti — z dvema oblikama denarnih dajatev — v decembru 1993 poskrbela le za 43,1% (od tega 15,5% prejemnikov denarnega nadomestila in 27,6% prejemnikov denarne pomoči za čas brezposelnosti), preostalih 56,9% pa je ostalo zunaj systemskega urejanja temeljne socialne varnosti. V povprečju je v letu 1993 mesečno prejelo denarno nadomestilo 35.569 brezposelnih oseb, denarno pomoč pa 20.049. Pri tem je denarno nadomestilo za čas brezposelnosti trajalo v povprečju 14,3 mesece, denarna pomoč pa 19 mesecev. V primerjavi z letom 1991 je to skoraj trikrat daljši čas. Tudi to kaže na občutno razsežnost problematike brezposelnosti in neenakih socialnih pogojev. Brezposelni mladi brez delovne dobe so bolj ali manj prepuščeni samim sebi in svoji iznajdljivosti oz. v končni instanci skrbi staršev.

Procesi zaposlovanja in brezposelnosti so po eni strani izrazito dinamični, toda hkrati tudi protislovni pojavi. Z aktivno politiko zaposlovanja se je npr. v letu 1993 posrečilo zaposliti okoli 60.000 brezposelnih, pri čemer je bilo skoraj dve tretjini pogodb sklenjenih le za določen čas, tretjina vseh pa je odpadla na prve zaposlitve. Zaposlitev za določen čas navadno pomeni, da se bo po izteku pogodbe oseba ponovno znašla med množico brezposelnih in v stari zgodbi o iskanju primerne dela. Socialni delavci in drugi zaposleni na zavodih za zaposlovanje pogosto kljub precejšnjemu lastnemu angažiranju kaj dosti več od utečenih oblik formalne pomoči za iskalce zaposlitve ne morejo storiti. Posamezne zasebne agencije za zaposlovanje igrajo v razmerah množične brezposelnosti marginalno vlogo in so morda uspešnejše pri iskanju visoko kvalificiranega kadra, z izjemnimi sposobnostmi, za znanega delodajalca (t. i. lovci na glave).

KAKO SO POKRITE POTREBE PO DELAVCIH S PONUDBO DELOVNE SILE?

Dinamika zaposlovanja se odraža zlasti v ponudbi delovne sile in povpraševanju po njej. Podjetja se glede na tržne razmere in možnosti

prodaje blaga odzivajo bodisi z zmanjševanjem števila zaposlenih bodisi s povpraševanjem po ustrezno usposobljeni delovni sili. V preteklem letu so delodajalci na Republiškem zavodu za zaposlovanje prijavili skupaj blizu 109.000 potreb, kar bi bilo v primerjavi z letom 1992 povečanje za skoraj tretjino. Del povpraševanja je bil očitno pogojen s fiktivnimi prijavami, zaradi česar so bila okoli 15.000 zaposlenim tujcem (v glavnem državljanom nekdanjih jugoslovanskih republik) v Sloveniji podaljšana oz. obnovljena delovna dovoljenja.

Strukturna neskladja med ponudbo delovne sile in povpraševanjem po njej so spremljajoč pojav procesa zaposlovanja. V letu 1993 je od vseh izkazanih potreb dobila ustrezno kritje nekaj več kot polovica (58,3%), kar je celo manj kot leta 1992 (66,3%). Vendar je treba ponovno opozoriti, da je šlo v precejšnjem številu (tri petine vseh) za zaposlitve za določen čas, ki so za brezposelne osebe dosti manj zanimive kot tiste, ki jih delodajalci sklepajo za nedoločen čas. Poleg tega so delodajalci iskali slabše izobražene delavce, ker so slednji zanje stroškovno tudi manj obremenjujoči in imajo nižje zahteve kot tisti, ki so strokovno usposobljeni. V tem smislu je zakonsko smotno urediti zaposlitvena in delovna razmerja, ki postavljajo strokovnost na prioritarno mesto. Pravica do dela je utemeljena z dokazljivo profesionalno usposobljenostjo, kar pomeni, da lahko posameznik opravlja le tista dela, za katera je dejansko usposobljen. To je hkrati tudi eno od zagotovil za odgovorno in kvalitetno opravljanje dela in za učinkovit varovalni mehanizem potrošnika pred vse večjo agresivnostjo ponudnikov blaga in storitev.

Podatki v preglednici 3 razkrivajo, kolikšne so bile potrebe po delavcih v prvih štirih mesecih letošnjega leta (od januarja do aprila 1994) ter kakšna je bila njihova dejanska realizacija po posameznih dejavnostih. Od vseh prijavljenih potreb je bilo tistih, ki so se nanašale za določen čas, več kot tri petine vseh (61,1%), pri čemer so potrebe po sezonskih delavcih zavzemale skoraj desetino zaposlitve za določen čas. Po metodologiji, ki prvih enajst dejavnosti prišteva med gospodarske, zadnje tri pa med negospodarske, so glavnino potreb izkazovale gospodarske dejavnosti. Od skupaj nekaj več kot 45 tisoč potreb jih je bilo za

namen pripravnštva prijavljenih manj kot desetina (8,8%), kar gre navsezadnje povezati tudi z ugodnostmi, ki jih država namenja za prvo zaposlovanje mladine; to naj bi tej kategoriji omogočilo pridobitev delovnih izkušenj in enakopraven vstop na trg delovne sile. Delodajalci so tako kot v preteklem letu iskali zlasti delavce z nižjimi strokovnimi kvalifikacijami (s I. in II. stopnjo izobrazbe 34,3%, s III. in IV. 35,4%), manj pa z višjimi (s V. 18%, preostalih 12,2% pa s VI., VII. in višjo); med pripravniki pa najpogosteje tiste s IV. in V. stopnjo strokovne izobrazbe.

O zaposlovanju na področju kmetijstva je mogoče ugotoviti, da je delež kmetijskih organizacij v prijavljenih potrebah po delavcih med vsem povpraševanjem le 1,5%, pri čemer jih je skoraj četrt (23,2%) namenjenih pripravniskemu delu. Tudi glede zahtevane strokovne izobrazbe prevladujejo tiste z nižjimi stopnjami (kar štiri petine vseh od I. do IV. stopnje), med pripravniki pa so delodajalci v treh četrtinah primerov iskali tiste s IV. in V. stopnjo strokovne izobrazbe. Vendar je bilo za potrebe kmetijstva razpisanih le polovica novih delovnih mest (50,8%), med vsemi prijavljenimi

Preglednica 3: Prijavljene in realizirane potrebe po delavcih in pripravnikih po zaposlitvenih dejavnostih v Sloveniji od januarja do aprila 1994

Dejavnosti	Prijavljene potrebe			Realizirane potrebe			% pokritja
	Skupaj	Delavci	Pripravniki	Skupaj	Delavci	Pripravniki	
Industrija in rudarstvo	12.483	11.547	936	10.227	9.583	644	81,90
Kmetijstvo in ribištvo	699	537	162	503	418	85	72,00
Gozdarstvo	70	65	5	51	41	10	72,90
Vodno gospodarstvo	49	45	4	22	21	1	44,90
Gradbeništvo	5.527	5.319	208	2.816	2.707	109	50,90
Promet in zveze	1.415	1.283	132	1.060	972	88	74,90
Trgovina	6.036	5.437	599	4.098	3.780	318	67,90
Gostinstvo in turizem	2.876	2.686	190	1.830	1.731	99	63,60
Obrt in osebne storitve	4.204	3.728	476	2.949	2.648	301	70,10
Stan. kom. dej. in urej. naselij	842	813	29	697	675	22	82,80
Finančne, tehnične idr. storitve	5.488	4.935	553	3.944	3.634	310	71,90
Izobr., znanost, kultura	2.209	2.012	197	1.717	1.610	107	77,70
Zdrav. in soc. varstvo	1.861	1.616	245	1.344	1.139	205	72,20
Družb. org. in skupnosti	1.322	1.091	231	847	699	148	64,10
SKUPAJ	45.081	41.114	3.967	32.105	29.658	2.447	71,20

Vir podatkov: Republiški zavod za zaposlovanje (1994), Ljubljana.

potrebami v Sloveniji v prvih štirih mesecih 1994 pa nekaj manj kot tri četrtine (72,4%). Iz tega bi lahko sklepali, da kmetijske organizacije, kadar sploh iščejo delavce in pripravnike, zaposlujejo delovno silo zlasti za določen čas — za sezonska dela.

Podatki v zadnji koloni preglednice 3 kažejo, kolikšen delež potreb je bil zadovoljen. Pri tem seveda ni mogoče realno oceniti števila fiktivno razpisanih delovnih mest, ko organizacije dejansko niso potrebovale novih delavcev, temveč so reševale le status že zaposlenih (zlasti tujcev). Zato tudi primerjava med dejavnostmi ni najbolj relevantna. Na osnovi podatkov pa bi bilo mogoče hipotetično sklepati, da delodajalci vendarle niso mogli povsem pokriti vseh razpisanih potreb po novih delavcih. Kmetijstvo se v tem primeru nahaja na ravni povprečja (z nekaj manj kot tričetrtinskim pokritjem).

Razkorak med ponudbo in povpraševanjem po delovni sili opozarja na več aktualnih vidikov problematike zaposlovanja. Po eni strani gre očitno za strukturno neskladje, za posebnosti zaposlovanja v posameznih gospodarskih dejavnostih (nekateri dejavnosti, kot so npr. gostinstvo in turizem, gradbeništvo, komunalne dejavnosti in kmetijstvo, potrebujejo zlasti sezonsko delovno silo), za regionalne specifičnosti ipd., po drugi strani pa je težko razumeti, da je ob tako visokem številu registriranih brezposelnih oseb v resnici težko najti ustrezno delovno silo, zaradi česar se upravičeno pojavljajo zahteve po uvozu tujih (nekvalificiranih in pokvalificiranih in celo kvalificiranih) delavcev, ki zapolnjujejo zaposlitvene vrzeli v že omenjenih dejavnostih.

ISKANJE DELOVNE SILE ZA SEZONSKO POTREBE V KMETIJSTVU

Pojav sezonskih migracij delovne sile je značilen za veliko (razvitejših) držav. Tako npr. veliki ameriški farmarji ob meji z Mehiko pogosto tudi brez formalno urejenega zaposlitvenega statusa zaposlujejo številne Mehičane, ki iščejo priložnostni zaslužek izven državnih meja. Američani za razmeroma slabo plačano sezonsko delo v kmetijstvu (ob pojavu ilegalne imigracije tuje delovne sile) ne kažejo posebnega interesa. Pojav zaposlovanja tujcev je

značilen tudi za razvitejše evropske države, v katerih veljajo podobne zakonitosti. Mimogrede pa velja omeniti, da na delo v druge države odhaja tudi del našega prebivalstva — zlasti ob meji z Italijo in Avstrijo, v času obiranja hmelja pa tudi iz Savinjske doline — zlasti v Nemčijo, čeprav je tam večmilijonska množica brezposelnih domačinov in na sto tisoče brezposelnih tujcev. Vendar gre tudi v teh primerih zlasti za bistveno razliko med možnostjo zaslužka doma ter pridobljenim zaslužkom v tujini, uvoz delovne sile pa je povezan tudi z izkušnostjo in dokazano pridnostjo tujih sezonskih delavcev. Tako je npr. v Nemčiji s sodelovanjem obeh zavodov v letu 1993 dobilo sezonsko zaposlitev skupaj 980 delavcev, največ v gradbeništvo, kmetijstvu in gostinstvu.

Kmetijstvo kot gospodarsko dejavnost karakterizira veliko specifičnosti, ki so povezane z naravnimi cikli. Posledično se v produkcijskem procesu pojavljajo t. i. delovne konice, ko je potrebno v razmeroma kratkem času opraviti precej kmetijskih del (zlasti v spomladanskem in jesenskem času). Sezonsko zaposlovanje tuje delovne sile je v kmetijstvu tradicionalna oblika iskanja dodatnega zaslužka in sezonskega gibanja prebivalstva. F. Uratnik (1938) je v predstavitvi predvojne socialne problematike slovenske vasi opozoril, da je bilo zaposlovanje vaškega prebivalstva (zlasti moških) v drugih deželah (npr. v Franciji in Nemčiji) temeljna oblika zmanjševanja agrarne prenaseljenosti, pomemben vir dohodka številnih revnih kmečkih gospodinjstev in še zlasti revnejših kmečkih delavcev. Iskanje sezonske zaposlitve in vsakoletno gibanje ruralnega prebivalstva pa je bilo značilno tudi za področje povojne Jugoslavije. Avtorji, ki so se ukvarjali s posledicami izjemno obsežne deagrificacije in industrializacije, prav tako niso mogli mimo vprašanja o gibanju sezonske delovne sile v kmetijstvu. Puljiz (1977) je ugotavljal, da so številni prebivalci iz revnejših predelov iskali zaposlitev v razvitejših predelih — tudi v Sloveniji, kjer je treba vsekakor omeniti zlasti ročno obiranje hmelja, grozdja in sadja. Vse do sredine sedemdesetih let so tako kmetijske zadružne organizacije kot zasebni kmetovalci iskali obiralce hmelja ne samo znotraj slovenskih meja, temveč so sezonski delavci (razmeroma pogosto ženske in

šolajoča mladina, pa tudi otroci) prihajali s sosednje Hrvaške, iz Srbije in od drugod. Šele s procesom modernizacije (uvajanje strojnega obiranja) pri spravilu letine se je tradicionalno avgustovsko vrvenje množice prišlekov v Savinjski dolini pomembno zmanjšalo, ne pa tudi prenehalo. Razmeroma velike potrebe po sezonskem delu večjega števila delavcev pa so ostale v spomladanskem času, na nekaterih drugih področjih kmetijstva (sadjarstvo in vinogradništvo) pa še zlasti v jesenskem, ko gre za spravilo letine. Ob množični brezposelnosti se logično zastavlja vprašanje, zakaj razpoložljiva domača delovna sila ni zainteresirana za priložnostno zaposlitev v kmetijstvu.

Odgovor je treba očitno iskati v različnih smereh. Sezonsko delo v kmetijstvu ima značaj terenskega dela, ki zvečine časovno ni omejeno na običajni osemurni delovnik, je fizično neprimerno bolj utrudljivo kot delo v drugih dejavnostih in tudi ni pretirano dobro plačano. Čeprav empiričnih podatkov ni, je mogoče domnevati, da si del brezposelnih najde boljše priložnostne zasluge na t. i. sivem trgu. K temu je treba dodati vpliv vrednotenja posameznih del in poklicev, med katerimi ima prav kmetijski poklic razmeroma najnižji družbeni ugled (HRIBERNIK 1993). Fizično izčrpavajoče, težko in umazano delo, bistveno daljši delovni čas in druge značilnosti so tudi pogosto navajani razlogi, zakaj npr. med dekleti ni posebnega zanimanja za poročanje na kmetije.

Kljub temu, da je med množico brezposelnih oseb vsaj polovica takih, ki so bodisi brez kakršnekoli strokovne izobrazbe bodisi imajo le nižje stopnje kvalifikacije, je med iskalci zaposlitve težko najti take, ki so pripravljeni poprijeti za sezonska dela v kmetijstvu. O tem pričajo številni primeri kmetijskih organizacij in posameznih kmetov, ki le s težavo in večinoma od drugod realizirajo potrebe po delavcih.

Od kod prihajajo tuji sezonski delavci za nepokrite potrebe slovenskega kmetijstva?

Po podatkih Republiškega zavoda za zaposlovanje je bilo leta 1993 izdanih skupaj 22.667 delovnih dovoljenj, od katerih je bilo okoli 3.400 oz. 15% nekvalificiranih delavcev za sezonska dela v kmetijstvu. Sezonska delovna sila prihaja v več kot 90% s področja republik nekdanje Jugoslavije, predvsem s sosednje

Hrvaške. Sicer pa pojava sezonske delovne sile ni mogoče analizirati v vsej njegovi razsežnosti, ker gre pogosto tudi za dnevno migriranje delovne sile, zaposlovanje pri privatnikih pa poteka tudi po neformalnih kanalih in ostaja statistično prikrito. Še najbolj natančne statistike imajo posamezne gospodarske organizacije, ki se neposredno ubadajo s problematiko pomanjkanja sezonske delovne sile.

Specifični primeri nasprotja med ponudbo delovne sile in povpraševanjem po njej so spomladanska dela na hmeljiščih in avgustovsko obiranje hmelja v Savinjski dolini, ki ga predstavljamo v nadaljevanju.

Kljub veliki množici brezposelnih v Sloveniji (konec marca 1994 je bilo skupaj registriranih 130.587 brezposelnih) in na ožjem celjskem območju (tam je bilo v tem času 14.123 brezposelnih oseb, kar je 11% vsega brezposelnega slovenskega prebivalstva, med njimi več tisoč brez kvalifikacije oz. z nižjimi stopnjami) je treba za vsako izmed treh delovnih konic (v aprilu, maju in avgustu) najeti za čas od dveh do treh tednov (odvisno zlasti od vremenskih razmer) več sto tujih sezonskih delavcev, ki prav tako prihajajo predvsem s sosednje Hrvaške. Sezonske delavce potrebujejo tako kmetijske organizacije (Hmezad) kot kmetje. Najmanje tuje delovne sile je pravzaprav že tradicionalno, v glavnem pogodbeno urejeno in poteka neposredno prek ustaljenih stikov med skupinovodjami in delodajalci. Po osamosvojitvi je postalo najmanje tuje delovne sile tudi stvar državne regulative, zaradi česar so delodajalci dolžni poskrbeti za delovna dovoljenja. Med sezonskimi delavci prevladujejo v glavnem nekvalificirane osebe, ki so tudi sicer vajene naporenega kmečkega dela (pomemben je delež oseb s kmetij, ki iščejo priložnostni zaslužek), čeprav se zlasti pri obiranju hmelja pojavlja precej pestra izobrazbena, poklicna in starostna struktura sezonskih delavcev.

Odgovor na vprašanje, zakaj je odziv domačega prebivalstva kljub javnemu razpisu tako slab (prijavi se jih nekaj deset, od teh pa jih dejansko dela le polovica), je iskati v različnih smereh, pri čemer je treba poudariti specifične pogoje dela (12-urni delovnik, razmeroma težko in terensko delo), vpliv nižjega vrednotenja kmetijskih del med domačim

prebivalstvom itn. Res pa je, da delodajalci raje zaposlujejo tiste, ki že imajo izkušnje. Zaradi tega je tudi zaslužek vsaj pri spomladanskem delu odvisen zlasti od pridnosti in delovne uspešnosti in so razlike v zaslužku med sezonskimi delavci zelo velike. Delodajalci bi vsekakor raje zaposlili okoliško prebivalstvo, kajti pri sezonskih delavcih je treba poskrbeti tako za prehrano in stanovanje kot tudi za morebitno zdravniško pomoč v primeru bolezni ali delovne nezgode.

Čeprav državne institucije za zdaj še kažejo kooperativnost, ko gre za formalnosti pri urejanju delovnega statusa sezonskih delavcev za potrebe v kmetijstvu, pa je uvedba posebnega davka na pogodbeno delo precejšen dodaten strošek, ki bremeni delodajalce. V tem se brez dvoma kažejo slabosti zakonskega urejanja področja pogodbenega dela, ki se mu vsaj v kmetijstvu zaradi specifičnosti dela in nezanimanja domače (tudi brezposelne) delovne sile ni mogoče izogniti. Prav zato je treba nasprotje med množično brezposelnostjo in sezonskimi potrebami po delavcih reševati z uvažanjem (cenejše) delovne sile od drugod — tako kot delajo tudi nemški hmeljarji.

SKLEP

Razmeroma visoka stopnja socialne varnosti in možnosti pridobitve in ohranitve zaposlitve, ki je bila značilna za nekaj desetletij dogovornega zaposlovanja, je povzročila precejšnjo imobilnost delovne sile — ne samo, ko je šlo za prehode med delovnimi mesti, temveč se je imobilnost izražala tudi v izrazitem odporu proti daljši dnevni delovni migraciji. Val brezposelnosti, ki je pljusnil z družbenimi in ekonomskimi spremembami v vseh nekdanjih socialističnih državah, je problem brezposelnosti dvignil na raven najobsežnejšega in najresnejšega socialnega problema, ki v Sloveniji prizadene skoraj 15% delovno aktivnega prebivalstva, kar je bistveno višja stopnja registrirane brezposelnosti kot v razvitejših evropskih ekonomijah. Spoznanje, da je obdobje izjemno visoke stopnje socialne varnosti prebivalstva dokončno za nami, očitno še ni prodrlo v vsej svoji rezsežnosti tako med (še) zaposlene kot tudi med tiste, ki so bodisi izgubili zaposlitev bodisi jo šele prvič iščejo. Vendar je med

starejšimi brezposelnimi vse več takih, ki se jim obdobje čakanja na novo zaposlitev daljša ne le v mesece, temveč že v leta, verjetnost ponovne zaposlitve pa je z vsakim dnevom manjša. S tem se povečuje tudi negotovost njihovega socialnega položaja. Čeprav številne izobraževalne institucije ponujajo različne možnosti za prekvalifikacijo, doizobraževanje in druge formalne in neformalne oblike pridobivanja znanja, je ob razmeroma skromnem interesu za raznovrstne oblike dopolnilnega izobraževanja in ob močnem ohranjanju nekaterih neformalnih kanalov zaposlovanja (zlasti t. i. zvez in poznanstev) učinek dodatnega vlaganja v kvaliteto delovne sile dokaj neizrazit in ne vpliva bistveno na krepitev konkurenčne sposobnosti vse večjega števila ponudnikov delovne sile. Država kljub precejšnjim sredstvom, ki jih daje za programe socialne varnosti in odpiranja novih delovnih mest, ob vse hujši mednarodni konkurenci ne bo zmogla na daljši rok zagotavljati ustrezne socialne varnosti za izjemno veliko množico sposobne delovne sile. Uveljavljanje tržnega modela gospodarskega razvoja zahteva, da si vsak psihično in fizično zdrav posameznik zagotovi socialno varnost, kar najprej pomeni, da si mora poiskati ustrezno zaposlitev. Šele ko so izčrpane vse poti, se v iskanje zaposlitve vključujejo formalne (državne) institucije in/ali zasebne agencije. Ukrepi aktivne politike zaposlovanja pa se bodo morali usmeriti zlasti k tistim skupinam iskalcev zaposlitve (težje zaposljivih oseb), ki zaradi specifičnih okoliščin niso sposobni enakopravno tekmovali za omejeno število delovnih mest, na katera se hkrati prijavlja vse več kandidatov. Primerjalno slabši položaj pa imajo še zlasti tisti brezposelni, ki si niso pridobili niti minimalne strokovne izobrazbe in se tudi niso pripravljali ponovno usposabljanje.

Resnejše spremembe bo treba izpeljati tudi na področju dodeljevanja socialne pomoči brezposelnim osebam. To bo treba regulirati tako, da bo aktivno iskanje zaposlitve postalo stimulirani vedenjski vzorec za vse brezposelne osebe. Očitno je potreben določen čas za adekvatno prevrednotenje kategorije dela in spremembo dosedanje, ne pretirano visoke kulture dela, v katero sodi tudi zakonsko reguliranje sive ekonomije in dela na črno.

Brez dvoma je za mnoge prebivalce Slovenije povsem novo spoznanje, da je tudi (primerno) delo precej omejena dobrina, za katero si je treba močno prizadevati, neredko tudi brez otipljivega rezultata. Posledice so prepozavne v vse večji množici iskalcev zaposlitve. Predvideti pa bo treba tudi odnos do zaposlitve za določen čas, tudi na področju kmetijstva.

Iz dosedanjih izkušenj razvitejših zahodnoevropskih držav pa ni pričakovati, da bi kljub visoki stopnji registrirane brezposelnosti domicilno prebivalstvo pogosteje sprejemalo zaposlitve, ki so zaradi svoje specifičnosti vse prej kot atraktivne. To se nanaša tudi na sezonska kmetijska dela, zaradi česar se bo uvažanje tuje delovne sile za potrebe v kmetijstvu tudi v

prihodnje nadaljevalo. Ta trend sezonskih migracij in manifestno nasprotje med brezposelnostjo na eni strani in pomanjkanjem delovne sile na drugi pa kaže, da lahko ostro zakonsko reguliranje in zapiranje trga delovne sile z golj v nacionalne meje spremljajo številne pomanjkljivosti. Vendar to ne pomeni, da bi bilo v zdajšnjih razmerah smiselno povsem liberalizirati trg delovne sile. Kakšni so spremljajoči učinki nekontroliranega dotoka slabo kvalificirane delovne sile od drugod, kažejo številni primeri iz bližnje in daljne sosesčine. Takih izkušenj pa ob spremenjenih političnih okoliščinah na območju, na katerem živimo, ne gre iskati le drugod.

Literatura

- M. ADLER *et al.* (1991), *The Sociology of Social Security*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- I. CROW (1989), *Unemployment, Crime and Offenders*. London, New York: Routledge.
- A. DILNOT, I. WALKER (1989), *The Economy of Social Security*. Oxford: Oxford University Press.
- (1993), *Growing up with Unemployment: A Longitudinal Study of Its Psychological Impact*. London, New York: Routledge.
- J. D. HORNE (1990), *Work and Unemployment*. London, New York: Longman.
- F. HRIBERNIK (1993), Vpliv vrednotenja izobraževanja in vrednotenja poklicev na šolanje kmečke mladine. *Sodobno kmetijstvo* 26, 6: 251-258.
- (1994), Participacija kmetov v sistemu pokojninskega in invalidskega zavarovanja. *Sodobno kmetijstvo* 27, 3: 102-107.
- A. KAVAR VIDMAR (1993), Brezposelnost. *Socialno delo* 32, 5-6: 99-115.
- H. MAISTER, F. URATNIK (1938), *Socialni problemi slovenske vasi*. Ljubljana: Socialno ekonomski inštitut.
- S. PIRHER (1992), Zakonska regulacija zaposlovanja in trg delovne sile pri nas. V: B. PREŽELJ, I. SVETLIK (ur.), *Zaposlovanje — perspektive, priložnosti, tveganja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče (19-31).
- (1994) *Poročilo o delu za leto 1993*. Ljubljana: Republiški zavod za zaposlovanje.
- V. PULJIZ (1977), *Eksodus poljoprivrednika*. Zagreb: Centar za sociologiju sela, grada i prostora Instituta za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu.
- G. ROOM (1990), *«New Poverty» in European Community*. Houndmills: Macmillan.
- D. J. SMITH *et al.* (1992), *Understanding the Underclass*. London: Policy Studies Institute.
- I. SVETLIK (1985), *Brezposelnost in zaposlovanje*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- (1992), Priložnosti in tveganja na trgu delovne sile. V: B. PREŽELJ, I. SVETLIK (ur.), *Zaposlovanje — perspektive, priložnosti, tveganja*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče (32-49).
- I. SVETLIK *et al.* (1993), *Izobraževanje in trg dela*. Ljubljana: Andragoški center Republike Slovenije.
- M. TRBANC (1991), Zaposlenost in marginalnost. V: *Družboslovne razprave*, 12. Ljubljana: Slovensko sociološko društvo in Inštitut za družbene vede (35-51).
- D. VINCENT (1991), *Poor Citizens: The State and the Poor in Twentieth-century Britain*. London, New York: Longman.